

foto's beeldbank RCE

Archeologische monumenten in heideterreinen: even opletten!

Lang niet alle natuurbeheerders weten dat zij naast natuur ook belangrijke archeologische waarden beheren. Dat is jammer, want soms gaan dit soort waarden zonder enige opzet verloren. De *Leidraad heidegebieden en archeologie* moet beheerders en uitvoerders helpen om oog te krijgen voor dit vaak onzichtbare erfgoed. In de toekomst volgen er mogelijk meer van dit soort leidraden voor andere typen natuurterreinen met archeologisch erfgoed.

— Guido Mauro & Edwin Raap (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

> Nederland heeft een rijk bodemarchief met tal van sporen van vroegere menselijke bewoning. Bijna 49.000 van die plekken zijn omschreven als geregistreerde archeologische vindplaatsen. Ze vormen een belangrijke kennisbron van ons verleden. 'Slechts' 1470 van de geregistreerde archeologische vindplaatsen betreffen terreinen van zeer hoge archeologische waarde met een rijksbeschermde status. Het aantal archeologische rijksmonumenten lijkt weinig in vergelijking met de rond 62.000 aangewezen gebouwde rijksmonumenten. Een kanttekening daarbij is dat een flink aantal archeologische rijksmonumenten complexen zijn en dus uit meerdere objecten bestaan. Zo zijn er natuurterreinen aangewezen als archeologisch rijksmonument waarin zich zowel grafheuvels, urnenvelden als karrensporen en/of nederzettingen bevinden. Iets soortgelijks geldt ook voor veel terpen, die in hun geheel als één rijksmonument zijn aangewezen. Terpen zijn

vaak in handen van meerdere eigenaren, wat het onderhoud niet altijd eenvoudiger op maakt. Kenmerkend voor archeologische monumenten is dat vaak het grootste deel zich onder het oppervlak bevindt. In de Nederlandse bodem gaat een onzichtbare wereld schuil van onder meer Romeinse villa's, grafvelden en resten van oorspronkelijke schepen. Slechts bij een klein deel van de archeologische rijksmonumenten gaat het om makkelijk zichtbare herinneringen aan vroegere menselijke activiteiten, zoals bij hunebedden en grafheuvels. En zelfs als objecten zichtbaar zijn, dan nog zal lang niet iedereen ze alle als een archeologisch monument herkennen. Bijvoorbeeld als het gaat om markeringen in het landschap, die zijn vaak alleen vanuit de lucht waarneembaar. Maar nietsvermoedende voorbijgangers zullen ook vaak een grafheuvel niet als zodanig herkennen.

Natuurterreinen

Het samengaan van natuur- en erfgoedwaarden is op weinig plekken zo evident én tegelijk zo onzichtbaar als bij archeologische monumenten in natuurterreinen. Bijna een derde van het oppervlak van de archeologische rijksmonumenten is in eigendom van grote terreinbeheerders zoals Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten. In de meeste gevallen zijn terreinbeheerders uitstekend in staat om voor het archeologisch erfgoed te zorgen, maar soms kan het natuurbeheer op gespannen voet staan met het behoud van de archeologische waarden. In dergelijke gevallen is het goed als de beheerder goed bekend is met deze waarden, zodat de noodzakelijke maatregelen op een passende manier kunnen worden uitgevoerd. Veel archeologische sporen bevinden zich op makkelijk te bewerken en daardoor al vroeg in cultuur gebrachte zandgronden. Juist op die terreinen treffen we relicten aan als hunebedden en urnenvelden, maar ook akkers en wallen. Van de zichtbare archeologische rijksmonumenten bevindt zich bijna 30 procent in heideterreinen.

Het merendeel van de archeologische waarden onttrekt zich dus aan ons zicht. Daarnaast zijn er nog vele onontdekte archeologische sporen. In natuurgebieden is immers maar in beperkte mate archeologisch onderzoek gedaan. Met nieuwe technieken en onderzoeksvragen zullen we in de toekomst meer kennis kunnen verzamelen over deze locaties zonder daarbij het bodemarchief aan te tasten.

Heideterreinen

Hoewel heideterreinen veelal laag dynamische gebieden zijn, betekent dat niet dat er geen ingrepen plaatsvinden. Beheerders maaien of kappen en op beperkte schaal wordt er ook nog wel geplagd. Dat beheerders daarbij met archeologische waarden rekening moeten houden als beschermde monumenten in het geding zijn, weet lang niet iedereen. Zeker bij uitvoerders staat het niet 'top of mind'. Maar volgens de Erfgoedwet moet wel degelijk bij werkzaamheden in natuurgebieden rekening worden gehouden met archeologische waarden: 'Het is het verboden om een archeologisch rijksmonument te

wijzigen, te beschadigen of in gevaar te brengen. Een vergunning is nodig voor het uitvoeren van inrichtings- en beheermaatregelen die tot schade aan, of ontsiering van het rijksmonument kunnen leiden. In geval van werkzaamheden ter plaatse van archeologische rijksmonumenten dient altijd contact opgenomen te worden met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.' Natuurlijk gaat het lang niet altijd en overal mis. In veruit de meeste gevallen is er niets aan de hand, omdat de uitgevoerde maatregelen geen nadelig effect hebben op het archeologische rijksmonument of omdat de uitvoerder zich rekening geeft van de aanwezige waarden en deze respecteert. Maar aangezien voorkomen beter is dan genezen, heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) onlangs een leidraad laten opstellen voor een goede omgang met archeologische rijksmonumenten op heideterreinen.

Leidraad voor duurzame instandhouding

Deze *Leidraad heidegebieden en archeologie* is bestemd voor eigenaren, grondgebruikers, beheerders (en belangstellenden), en bevat praktische

Zichtbaar en onzichtbaar

Veel archeologische sporen liggen op heideterreinen. Goed zichtbaar zijn grafheuvels (links), minder duidelijk zijn celtic fields (foto linksonder) en karrensporen (foto pag. 16). Vanuit de lucht zijn sporen soms veel beter waar te nemen dan op de grond, zoals de resten van een schans bij Bakkeveen in Friesland (onder).

foto D. Hulshuis, CNR

foto R. Sover, RCE

Vierkante omwallingen

In Zeeuws-Vlaanderen liggen nog veel herinneringen aan de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Door het landschap lopen liniedijken van de staatsen (de groep opstandelingen tegen het Spaanse gezag, geleid door de Staten-Generaal van de Nederlanden) en de Spanjaarden. Op bepaalde punten in deze linies zijn vierkante omwallingen zichtbaar. Dit zijn de resten van fortificaties.

Grote grazers houden weliswaar de heide kort, maar de dieren kunnen grafheuvels aantasten doordat ze ligplekken maken of met hun hoorns schuren. De opstellers van de leidraad roepen beheerders dan ook op om alert te zijn bij het inzetten van grote grazers bij (zichtbare) archeologische sites.

Vuursteenmijn

Bij Sint Geertruid in het Zuid-Limburgse heuvelland ligt het oudste industriële monument van Nederland. Zo'n 6000 jaar geleden werden deze mijnen gegraven om vuursteen uit kalklagen te kunnen blikken. Zo is een uitgestrekt gangenstelsel ontstaan. Aan het oppervlak is daarvan niks te zien.

informatie over degradatie van archeologische rijksmonumenten en fysieke maatregelen die nodig zijn om archeologische rijksmonumenten duurzaam in stand te houden. Bij de samenstelling van de leidraad is nauw samengewerkt het Goois Natuurreservaat. Die adviseerde om de leidraad praktisch in te steken vanuit het gezichtspunt van de beheerder/uitvoerder die zich gesteld ziet voor de vraag: 'Ik moet op mijn terrein natuurmaatregel X of Y uitvoeren, maar tref daarbij ook archeologische waarden aan. Hoe ga ik te werk?' Deze praktische insteek is uitgewerkt in een handzame brochure van 12 pagina's, ruim voorzien van foto's en korte teksten bij elke natuurmaatregel die een uitleg geeft van wat de maatregel zou kunnen inhouden voor archeologische elementen. Zo houden grote grazers weliswaar de heide kort, maar de dieren kunnen grafheuvels aantasten doordat ze ligplekken maken of met hun hoorns schuren. De opstellers van de leidraad roepen beheerders dan ook op om alert te zijn bij het inzetten van grote grazers bij (zichtbare) archeologische sites. Soms is begrazing misschien toch niet zo noodzakelijk, soms is uitrastering van gevoelige locaties een optie en soms zijn kleinere dieren, bijvoorbeeld schapen, ook een optie als beheermaatregel. Een tweede voorbeeld gaat over beheermaatregelen. In heidegebieden liggen archeologische elementen vaak vlak (0-40 centimeter) onder het

maaiveld. Dat maakt deze elementen erg kwetsbaar. Wanneer een beheerder besluit om de organische toplaag van de bodem te verwijderen door te chopperen, te plaggen of te klepelen kunnen archeologische waarden beschadigd raken. Ook als de maatregelen worden uitgevoerd zonder de archeologische resten te raken, kunnen ze later toch nog bedreigd worden doordat de bodem na het verwijderen van de vegetatie en/of de toplaag kwetsbaar is geworden voor bodemschade door betreding, weersinvloeden en cetera.

Oproep: help de RCE!

De leidraad is eenvoudig te vinden door te googelen op de zoekwoorden 'leidraad heideterreinen archeologie' en vervolgens te downloaden van de website van de RCE: www.cultureelerfgoed.nl. De leidraad zal op korte termijn ook via het Kennisnetwerk Ontwikkeling en Beheer Natuurkwaliteit beschikbaar komen op de website natuurkennis.nl. Voordat het zover is, nodigen wij alle beheerders van met name heideterreinen uit om de leidraad te lezen en op- of aanmerkingen door te geven aan de RCE via info@cultureelerfgoed.nl (o.v.v. Leidraad Archeologie) of direct aan Guido Mauro g.mauro@cultureelerfgoed.nl. Hij verwerkt de reacties zo goed mogelijk, waarna een geüpdatete versie beschikbaar zal komen via het kennisnetwerk.<

g.mauro@cultureelerfgoed.nl